

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Зеленков, А.И. Философия и методология науки: учеб. пособие для аспиранта и магистранта. / А.И.Зеленков [и др.]; под ред. А.И.Зеленкова. – 2-е изд., доп., испр. – Минск: ГИУСТ, 2011. – 479 с.
2. Философский словарь / под ред. И.Т.Фролова. – 7-е изд., перераб. и доп. – М.: Республика, 2001. – 719 с.
3. Чернявская, В.Е. Интерпретация научного текста / В.Е. Чернявская. – СПб.: Наука, 2004. – 127 с.
4. Бедрина, И.С. Диалог в научном тексте: от проблемы к ее решению / И.С.Бедрина [отв. ред. В.Е.Чернявская] // Текст. Дискурс. Стил. Коммуникация в экономике: сб. науч. статей. – СПб.: СПб ГУЭФ, 2003. – С.63-90.

Baranovsky R.

State Linguistic university, Minsk

SYNTACTIC MARKERS OF INTEGRATION OF DEFINITIONS IN THE ACTUAL SYSTEM OF SCIENTIFIC KNOWLEDGE

The article considers some syntactic constructions with the function of marking the integration of definitions in the actual system of scientific knowledge. The author departs from the following assumptions: first, there must be preserved a certain continuity between the old and the new knowledge, second, new scientific knowledge should, as soon as possible, become known to the scientific community. The respective philosophical principles are suggested by the categories of intertextuality and dialogism. The operation of these categories is analysed on the examples of definitive statements. The author puts forward a hypothesis that the English language has a set of syntactic structures with defining semantics, which constitute a gradual opposition based on the categorial features of dialogism and intertextuality. The hypothesis is verified on four types of statements which differ in the degrees of self-dependence and modal load.

Keywords: definition, intertextuality, intertextual reference, dialogism, gradual opposition, construction.

УДК 821.1001.Мороховський

Ткачук Р.Ф., канд. філол. наук

Інститут літератури імені Т.Г.Шевченка НАН України, Київ

ВИКЛАД ЦЕРКОВНОЇ ІСТОРІЇ ТА ЛІТЕРАТУРНО-КОМУНІКАТИВНІ СТРАТЕГІЇ У ТВОРІ ІЛЛІ ЙОАКИМА МОРОХОВСЬКОГО «DISCURS O POZĄTKU ROZERWANIA CERKWiE GRAECKIEJ OD KOŚCIOLA RZYMSKIEGO, Y KTO BYŁ TEGO PRZYCZYNA»

У статті розкрито міркування українського богослова першої половини XVII ст. Іллі Мороховського щодо формування інституційних відмінностей між Східною і Західною

© Ткачук Р.Ф., 2016

церквами. Досліджено джерела аргументації, способи комунікації полеміста із читачем, вказано персвазивні засоби.

Ключові слова: полемічне письменство, церковна унія, Царгородський патріарх, Папа Римський, Київська митрополія

В сучасній українській медієвістиці ведуться спроби проаналізувати полемічні твори Іллі Мороховського з художньо-естетичної позиції. В цьому контексті необхідно відзначити працю С.Сухаревої [9]. Проте кількість таких публікацій недостатня для вивчення світоглядної позиції, літературних прийомів богослова Київської унійної церкви. Тому вважаємо **актуальним** дослідження писань Іллі Мороховського. **Метою** цієї статті є розкриття змісту твору автора, виявлення застосованих ним історичних джерел, риторичних засобів діалогу із опонентом, читачем.

Ілля Йоаким Мороховський увійшов в історію української літератури як полеміст, агіограф. Він написав такі твори: «Discurs o początku rozerwania Cerkwie Graeckiej od Kościoła Rzymskiego, y kto był tego przyczyną» [4], «Paregoria albo Utulenie uszczypliwego Lamentu mniemanej Cerkwie Świętej wschodniej zmyślonego Theophila Orthologa» [3]; переклав життя святителя Ігнатія, константинопольського патріарха «Zywoť świętego Ignaciusa patriarchy Konstantinopolskiego, z Nicety greckiego autora na polskie przełożony» [5]. Відомості про полемічні писання Іллі Йоакима Мороховського знаходимо у книзі К. Естрейхера «Bibliografia Polska» [2:563-564]. Біографічні дані богослова зібрано у статті Людомира Бенківського, підготовленій для видання «Polski Słownik Biograficzny». Зокрема, учений висловив думку про те, що Ілля Мороховський наприкінці 1595 р. разом із православними єпископами Іпатієм Потієм і Кирилом Терлецьким прибув до Риму і був зарахований першим учнем з Речі Посполитої на навчання до Грецької колегії святого Атанасія в Римі, де впродовж семи років студював філософію і теологію. У 1599 р. до Іллі Мороховського на навчання в Римі приєднався Велямин Рутський. Митрополит Іпатій Потій уважав Іллю Мороховського мудрим теологом і філософом, поставивши його своїм помічником в питаннях церковної унії. Згодом його було обрано секретарем короля Зигмунта III. Дослідник уважав Іллю Мороховського співавтором творів митрополита Іпатія Потія «Harmonia albo konkordacja cerkwi s.Orientalnej z Kościołem S.Rzymskim» (Wilno, 1608), «Relacji i uważenia postępów niektórych około cerkwi ruskich wileńskich r.1608 i 1609» (b.m. 1609). Побуває думка і про те, що Ілля Йоаким Мороховський написав твір «Relacja o zamordowaniu okrutnym Jozafata archiepiscopa połockiego» (Zamość, 1624) [1: 777-778]. У 1614 р. Ілля Мороховський прийняв постриг, отримавши чернече ім'я Йоаким, утворене від давньоєврейського імені «Йехоаким»- (утверджений, поставлений Ягве».

Твір Іллі Йоакима Мороховського «Discurs o początku rozerwania Cerkwie Graeckiej od Kościoła Rzymskiego, y kto był tego przyczyną» було надруковано в 1622 р. у Замості. Він складається із традиційних для цього жанру компонентів: дедикації, передмови до читача, полемічної частини. Композиційним недоліком твору є відсутність тематичного поділу викладу історичного матеріалу.

Ілля Мороховський присвятив твір київському воєводі (1619 – 1628), книшинському старості, сину канцлера Яна Замойського, католику Томашу Замойському. Із тексту дедикації, написаної у серпні 1622 р., дізнаємося про те, що видання книги мало на меті

розповіді Томашу Замойському про єдність православних і католиків в давнину попри відмінність обряду, довести відступ Східної церкви від Риму. Ілля Мороховський прагнув поділитися цими знаннями з історії Церкви із київським воєводою, оскільки вважав їх важливими для зрозуміння суперечки у Київській церкві. Так, богослов вмістив на початку тексту присвяти цитату зі збірника творів Арістотеля «Метафізика»: «*Omnes homines natura scire desiderat*» [4: 1], підкреслюючи вагомість знань. Розвиваючи міркування давньогрецького філософа, який знання називав «досконалістю розуму» [4: 2], Ілля Мороховський писав таке: «*Wszakoz̄ zacnieyszey rzeczy ū pożytecznieyszey, pewnie poważnieysza wiadomoś̄c, ū korzystnieysza bydź musi*» [4: 2]. Цю думку богослова увиразнював вислів Платона про те, що знання повинні слугувати людині жити на землі добре і справедливо. Таким чином, для Іллі Мороховського знання становили цінність, якщо вони навчали людину жити правильно, творити благо [4: 2]. Історичний матеріал, викладений богословом у книзі «*Discurs o początku rozerwania Cerkwie Graeckiey od Kościoła Rzymskiego, ū kto był tego przyczyną*», слугував відповіддю читачам на питання, як виникла ідея церковної унії у Речі Посполитій наприкінці XVI ст., чи можливе збереження візантійського обряду в православній церкві після об'єднання [4: 2].

Ілля Мороховський розпочав передмову до читача із наведення думки Арістотеля про те, що людина, яка не знає історії, не досягне повноліття, її не слід залучати до управлінських питань держави. Ця міркування Арістотеля, взяте із книги «Політика», переконував богослов, можна застосувати для характеристики християн, які через незнання історії церкви подібні до немовлят. Автор уважав неосвіченість основною причиною заперечення церковної унії в Україні [4: 3]. Через незнання історії церкви, переконував полеміст, православні богослови сформувавши думку про те, що Рим порушив давню церковну єдність, а відтак латинники повинні повернутися до Царгороду [4: 3]. Натомість Ілля Мороховський твердив, що історичні праці доводять протилежне. З огляду на це, книга полеміста являла собою аргументований виклад історії церковного поділу, написаний для вдумливого читача. У творі Ілля Мороховський протиставив знання уніатів «беззмстовним словам» опонентів [4: 3]. Такий спосіб творення тексту давав можливість автору вплинути на православних богословів, котрі ідентифікували себе із християнськими чеснотами. Перешкодою для прийняття книг уніатів полеміст уважав упередженість опонентів, яку він художньо зобразив «окулярами противенства і ненависті», що накладалися на прочитання їхніх писань [4: 3-4]. Протиставлення автора інтелектуальної переваги уніатів незнанням православної спільноти доповнювало цитування Книги Приповістей: «*Si contuderis stultu in pila, quasi ptisanas feriente de super pilo, non auferetur ab eo stultitia eius*» [6: 661]. Цим Ілля Мороховський формувал у читача думку про те, що ґрунтовні знання з історії християнства, якими володіли уніати, можуть вирішити церковну суперечку. Міркування автора щодо причин неприйняття Берестейської унії в Україні поєднано наприкінці передмови до читача із твердженням про повагу до опонентів, зверненням досягнути «милої згоди в розділеній церкві» [4: 3-4]. Для того, щоб надати мовленню переконливості, Ілля Мороховський своє завдання у творі пов'язував із виконанням настанов Євангеліє навчати народ [6: 1120] та зберегти правду, єдність, про що писав св. Ігнатій Богоносець у посланні до филип'ян, цитата з якого завершувала передмову до читача Іллі Мороховського: «*Strzeżcie się, iako Synowie światłości ū prawdy, rozerwania ū przewrotney nauki kacerzow: od których pomazanie po świecie się rozszerzyło*» [4: 3-4].

Полемічну частину твору «Discurs o początku rozerwania Cerkwie Graeckiey od Kościoła Rzymskiego, y kto był tego przyczyną» розпочато з ініціальної формули, яку знаходимо у текстах християнських авторів: «Tak ten moy Discurs w Imię Pańskie zaczynam» [4: 4]. Наприклад, святі отці Трульського вселенського собору у Константинополі на початку правил пишуть: «При починанні всякого і слова і справи, найкращим чином є від Бога починати, і з Богом завершувати» [7: 49]. Цим богослов указував читачу на те, що його праця подавала об'єктивну історію формування церковної догматики, усталені традиції, як от: інституційну першість єпископа Риму, який «zawsze w kościele Bożym przodkwał nad insze» [4: 4]. Примат Папи Римського, писав Ілля Мороховський, підтверджено постановами Нікейського і Халкидонського церковних соборів. Від початку твору Ілля Мороховський поставив під сумнів авторитет Константинопольського патріарха, якому підпорядковувалася Київська митрополія [4: 8]. Для того, щоб обґрунтувати цю думку, автор указував читачу на те, що Перший вселенський собор у Нікеї проводили Папа Римський та Александрійський єпископ. При цьому богослов підкреслював друге місце в церковній ієрархії Антиохійського єпископа після Александрійського і вмістив цитату сьомого правила Першого вселенського собору у Нікеї, яким постановлено пошанування єпископа Єрусалимського [4: 4]. Автор наголошував читачу на важливості Нікейського церковного собору, 318 єпископів якого прийняли Символ віри «hasło wiary naszej Chrześcijańskiej Katholickiey» [4: 4], який несуттєво відрізнявся від Апостольського Символу віри. Навівши у творі первісний текст Нікейського Символу віри, Ілля Мороховський зауважив читачу те, що на цьому Соборі єпископи заборонили клірикам відступати від прийнятих ними догматів, з чим не погоджувалися православні богослови. Греки, писав Ілля Мороховський, не володіли достатньо історичними джерелами церковної історії, через що твердили, що ця заборона було внесено на Ефеському соборі. Йшлося про сьоме правило Собору в Ефесі, яким «не було дозволено нікому висловлювати, або писати, або складати іншу віру, крім визначеної святими отцями, що зібралися у Нікеї зі Святим Духом» [4: 36]. На це правило покликалися православні богослови у полеміці із католиками навколо додатку «Filioque», який утвердився у Західній церкві у час Папи Римського Бенедикта VIII (XI ст.). Переконаючи читача у тому, що греки припускалися помилки, Ілля Мороховський обґрунтував своє твердження листами Папи Римського Ліберія, Папи Римського Целестина до Несторія, Афанасія Великого [4: 5]. Полеміст називав «Ахілесовою п'ятою» твердження православних богословів про те, що заборону змінювати Символ віри було прийнято на соборі в Ефесі. Звернувшись до історичного контексту, богослов розкрив читачу обставини, через які на Ефеському соборі було укладено VII правило, або, як доводив полеміст, «повторно підтверджено після Нікейського собору» [4: 9]. Зокрема, Ілля Мороховський навів у тексті розповідь про священника (пресвітера) Харісія, котрий виступив перед єпископами Ефеського собору із тим, що послідовники Несторія поширювали укладений ним Символ віри, який вияснявав, що Дух Святий походив від Отця, а не від Сина, містив значні догматичні відступи. У відповідь на це, твердив Ілля Мороховський, Ефеський собор постановив дотримуватися віровчення, прийнятому на Нікейському соборі, не заборонивши докладно пояснювати артикули Символу віри [4: 10]. На думку богослова, не врахування діахронічного підходу у тлумаченні цього правила зумовило те, що православні богослови не могли його виконувати так, як це постановили святі отці. Так, Ілля Мороховський, послуговуючись

стилістичними можливостями антитези, підкреслював відмінність у інтерпретації VII правила Єфеського собору єпископів і православних богословів у такий спосіб: «Dla tego aby to y sami, uważywszy v siebie, zrozumieli, iako iest ich rożne rozumienie tego Canonu od wyrozumienia Oycow świętych, kotrzy go napisali, zaiste przyznać będą musieli, iż tak rożne iest, iako niebo od ziemię» [4: 9].

Прийняті на Нікейському соборі церковні постанови, писав Ілля Мороховський, були підтверджені вселенським собором у Константинополі, який скликав імператор Феодосій I у 381 р. Цей собор подав «досконале пояснення» Символу віри [4: 5], прийнятому на Першому вселенському соборі, для того, щоб відкинути єретичні твердження, що виникали. Богослов подав текст Константинопольського Символу віри у творі, завдяки чому читач міг простежити відмінності у віросповідних формулах. Ілля Мороховський у своєму коментарі до Другого вселенського собору зосередив увагу читача на тому, що у Константинополі було більш детально пояснено Нікейський Символ віри, а отже дослівне дотримання його тексту було помилковим [4: 6]. Підтвердженням можливості внесення змін і уточнень, продовжував богослов, було й те, що Символ віри, прийнятий на Другому вселенському соборі, єпископи не називали «Константинопольським» через те, що завданням було утвердити вживання Нікейського Символу віри серед християнських церков, який був «першим і старшим» [4: 6]. Натомість, греки, твердив Ілля Мороховський, дотримувалися слів Нікейського Символу віри, відкидаючи їх потрактування [4: 6].

У контексті Другого вселенського собору Ілля Мороховський порушив питання «Filioque». Деталізуючи догматичну проблематику, богослов указав читачу на те, що православні богослови твердили про прийняття додатка «і від Сина» після Сьомого вселенського собору. Утім, Ілля Мороховський, покликаючись до листа Максима Сповідника, який був надрукований у праці католицького історика церкви «Аннали проповіді про Христа» (т.10) Цезаря Баронія, а також грецького історика Георгія Арестина, творами якого користувався Патріарх Константинопольський Григорій Протосингел у полеміці із Марком Єфеським, доводив, що додаток «Filioque» з'явився у час Папи Римського Дамасія I, за дозволом якого відбувся вселенський собор у Константинополі [4: 6]. Ілля Мороховський, покликаючись на авторитет Максима Сповідника, «життя котрого квітнуло прикладом і святобливою наукою на Сході» [4: 17], а також грецького ученого Віссаріона Нікейського висловив читачу думку про те, що застосування етимологічного методу – реконструювання первинного значення слова – для розкриття VIII віросповідної формули Нікео-Константинопольського Символу віри виявляє те, що додаток «Filioque» не суперечить вченню отців Церкви [4: 17].

Від спроби нівелювати догматичну відмінність у питанні сходження Святого Духа, Ілля Мороховський перейшов до обґрунтування думки про те, що канони Другого (III), Четвертого вселенських соборів (XXVIII), які проголошували Патріарха Константинопольського другим за честю після Папи Римського, було прийнято з політичних міркувань. Обговорення цього канону в Константинополі було зумовлено необхідністю врегулювати суперечки між єпископами східних церков. З цією метою, писав Ілля Мороховський, на Другому вселенському соборі було постановлено те, щоб у кожній провінції був патріарх, котрий урядував церковними справами. Канон цього вселенського церковного собору, який називав Царгород «Новим Римом» і утверджував авторитет Патріарха Константинопольського після Папи Римського викликав застереження у Іллі

Мороховського. На його думку, це правило було змінено, зокрема додано припис, який утверджував владу Константинопольського патріарха. Із цим правилом, твердив богослов, не погоджувалися посланці Папи Римського, котрі обурювалися перед єпископами Четвертого вселенського собору, що «Był bardzo podeyżrzany ten Canon, y zgoła pofałszowany: dla tego samego, że tam włożono było o tym przodkowaniu po Biskupie Rzymskim Patryarchy Constantynopolskiego» [4: 7]. Для Іллі Мороховського аргументом тому, що 2-3 правила Другого вселенського собору (381 р.) [7: 31-32] не містили звеличення Царгороду в церковних справах, було відкинення субординації єпископів Східної церкви, деталізованої Нікейськими правилами. Богослов спостеріг у тексті правила суперечність, як от: постанова зберегти переваги Антиохійського церкви, визнані Нікейським собором. Цього не можна було досягнути, на думку богослова, через піднесення авторитету Царгороду [4: 8]. Ілля Мороховський уважав те, що на Другому вселенському соборі єпископи не надали переваги честі Константинопольському патріарху з огляду на те, що цим вони відступали від правил Нікейського собору, які вони навпаки зібралися утвердити. Персвазивними прийомами у доведенні цього міркування були емоційний стиль мовлення, застосування риторичного запитання [4: 8]. Ілля Мороховський уважав доводом внесення змін до 2-3 правил Константинопольського собору (381 р.) відсутність докладного обґрунтування піднесення авторитету Царгороду. Таке важливе питання, як зміни в управлінні церкви, не могло, переконував богослов, бути прийнято одним реченням. Спираючись на ці доводи, а також історичний факт участі александрійського патріарха Феофіла у позбавленні Іоанна Златоуста сану патріарха Константинопольського, Ілля Мороховський дійшов висновку про політичний зміст критикованого правила [4: 8]. Богослов, услід за митр. Вельямином Рутським, висловив думку про те, що причиною відступу Царгороду від єдності з Римом була гордість, яка виявилася у тому, що на Другому вселенському соборі, скликаному для тлумачення питань віри, було піднесено авторитет патріарха Константинопольського над Олександрійським і Антиохійським [4: 15]. Ілля Мороховський писав, що причиною розмежування був не додаток «Filioque», як твердили грецькі богослови, а «пиха і свавілля» [4: 17]. Автор порівнював прагнення ієрархів Царгороду отримати перевагу в християнстві із спокушенням, про яке читаємо у Книзі Буття. Навіши читачу розповідь про патріарха Іоанна IV Постника, котрий називав себе «Вселенським патріархом», з чим не погоджувався Папа Римський Григорій I Великий, полеміст писав так: «Y tak Biskup Konstantynopolski [...] bezprawnie wdął się w przodkowanie papierwey nad Biskupa Alexandriyskiego: chcąc bydź wtorym we części po Papieżu, a wotym nie przestając na tym, kusił się nawet o to, aby był zgoła rownym Papieżowi» [4: 16]. Утім, не дивлячись на ці інституційні суперечки, Східна церква залишалася у підпорядкуванні Папі Римському, на що вказувало те, що Папа Римський Аганіт I усунув Константинопольського патріарха Антима I з кафедри у 1536 році через звинувачення в ересі Євтихія та поставив католика Менну. Для того, щоб читач переконався у достовірності цих відомостей, автор указував на необхідність прочитання грецьких і українських менологій – книг, які містять життя святих. При цьому Ілля Мороховський зауважив те, що в Україні мали місце випадки зумисного пошкодження книг з церковної історії [4: 16].

Ілля Мороховський уважав, що виразний початок розмежування греків із латинниками, «які були завжди Христовою милістю з'єднані» [4: 16] розпочався після П'ятого собору (Трульського), який відбувся у Константинополі у 691 – 692 рр [7: 49-90].

Зокрема, полеміст наголошував на тому, що на соборі не було Папи Римського Сергія I, котрий не визнав прийняті на ньому постанови, які стосувалися celibату духовенства, дотриманні латинниками посту в суботу тощо [4: 17].

Наступну хвилю суперечки Царгороду і Риму Ілля Мороховський пов'язував із по-статтю патріарха Фотія (бл. 820 – 890 рр.), який двічі був архієпископом Константинополя. Полеміст переповів читачу історію поставлення Фотія на патріаршу кафедру в Константинополі. У своїй розповіді автор застосував епітети, які формували негативне ставлення до Фотія, попри те, що православна церква зараховувала його до лику святих. Зокрема, Ілля Мороховський називав його «хитрим і підступним», «блудником Церкви Божої», «злим і нечестивим», таким, що «зневажав Боже право», підкреслював читачу те, що Фотій працював в секретаріаті імператора, а поставлення його на патріарха відбулося всупереч церковним правилам впродовж шести днів за участю сицилійського єпископа Григорія, відлученого від церковних справ Папою Римським Миколою I [4: 19-21]. При цьому Ілля Мороховський зігнував у своїй розповіді відомості про те, що патріарх Фотій уважав освіченим теологом, знавцем античної літератури і філософії. Він мав викладацьку практику у Константинополі, був учителем просвітеля Русі св. Костянтина-Кирила, написав важливі праці «Міріобібліон», «Лексикон». Натомість Ілля Мороховський у своєму творі протиставляв «підступному» Фотію «благочестивість і святість» його попередника патріарха Ігнатія, котрого усунув монарх Варда за відлучення його від причастя, підтримку імператриці Феодори [4: 18]. Полеміст услід за Римською церквою у суперечці за кафедру Константинопольських патріархів став на бік Ігнатія, котрий не виступав проти влади Папи Римського. Ілля Мороховський розповів читачу те, що невдовзі мав з'явитися його переклад із грецької мови на польську «Життя святого Ігнатія патріарха Константинопольського» [5], написаного візантійським учителем Никитою Пафлагоном. Полеміст, розкриваючи боротьбу за владу, яка велася у Східній імперії у другій половині IX ст., вказує читачу на те, що Папа Римський Микола I протестував як «належить особі пастирській» проти зміщення патріарха Ігнатія царем Вардою. Для цього, писав Ілля Мороховський, Папа Римський надіслав посланців до Константинополя, що однак не дало результату, а також провів собор у Римі, на якому засуджено поставлення Фотія [4: 18]. У розповіді про вигнання патріарха Фотія Константинопольським собором (869 – 870 рр.) та відновлення його на патріаршій кафедрі (878 – 879 рр.) полеміст змалював лукавність Фотія перед новим імператором Василем I і Папою Римським Іоанном VIII, котрий зняв з нього усі обвинувачення Папи Римського Миколи I та Адріана II. Ілля Мороховський уважав цей вчинок Папи Римського Іоанна VIII помилковим, нерозважливістю якого художньо підкреслювало застосування новозавітних алегоричних образів [4: 19]. Емоційність оцінки автора дій Папи Римського Іоанна VIII увиразнювали художні можливості окличного речення, риторичного запитання: «Nie może się wypowiedzieć, iako wiele złego, tym postępkem Jana Papieża, wrosło w Cerkwi Bożej! Na co do tego czasu patrząc wdychamy. Bowiem zły a niezbożny człowiek, gdy już nie miał, toby się zbrodniom jego przeciwiał, czego się nie waży!» [4: 19]. Попри це, Ілля Мороховський висловлював пієтет Папі Римському Іоанну VIII, вмотивовуючи його рішення тим, що він намагався зупинити розмежування Східної і Західної церкви, яке автор метафорично зобразив жорстоким звіром, отрута якого поширювалася Сходом [4: 19]. Утім, твердив Ілля Мороховський, цей дух руйнування церковної єдності вразив патріарха Фотія. Полеміст,

покликаючись до праць католицького історика, бібліотекаря Ватикану Цезаря Баронія, твердив, що патріарх Фотій, перекладаючи листи Папи Римського Іоанна VIII на грецьку мову, навмисно змінював їх текст «przekładaiaç falszował» [4: 19]. Прикладом цього був переклад листа Папи Римського Іоанна VIII, яким патріарх Фотій доводив еретичне вчення Риму навколо додатку «Filioque». Для того, щоб переконатися у правдивості цих свідчень, Ілля Мороховський відсилав «схизматиків» докладно читати праці бібліотекаря Ватикану Цезаря Баронія. Проте, можемо припустити, що авторитет ученого Цезаря Баронія не був достатньо переконливим доводом для православних богословів, оскільки кардинал католицької церкви позитивно відгукувався про Берестейську унію, причини якої він описав у книзі «Слово про походження русинів та їхній чудотворний перехід в іншу віру».

Ілля Мороховський, деталізуючи читачу боротьбу за кафедру Царгородських патріархів наприкінці IX ст., на яку впливали візантійські імператори, порушив питання заперечення Східною церквою собору у Константинополі, скликаного за ініціативою Папи Римський Адріана II та імператора Василя I у 869 році. Полеміст уважав цей собор Вселенським з огляду на те, що на ньому головував у той час архідиякон Риму, Папа Римський Марин I, були присутні сто два єпископи, посланці Єрусалимського і Антиохійського патріархів [4: 21]. З огляду на те, що на цьому Соборі було обмежено владу можновладців втручатися у церковні справи, заборонено мирянам надавати церковні достоїнства («żeby się nie świeckim sposobem, u owak po kozacku, obierali u świecili»), Ілля Мороховський доводив його вселенське значення: «Nie prywatna tedy u to rzecz, ale Generalna sprawa. Przetoż słusznie za święty u Generalny Synod iest od wszystkich prawowiernych u mądrych poczytany» [4: 24]. Натомість, Східна церква відкинула постанови Константинопольського Собору у 869 р. та визнає Четвертий Константинопольський собор (Софійський собор), проведений патріархом Фотієм у 879 р., котрий, писав Ілля Мороховський, зіпсував матеріали попереднього собору і «перевернув усе з ніг на голову» [4: 23]. У творі полеміст називав Софійський собор «Фотієвим зборищем» [4: 22], відомостей про який не подали такі визначні візантійські історики як Куропалатес, Кедренус, Гликас, Костянтин Манасій. Через ці протиріччя, твердив Ілля Мороховський, Східна і Західна церква погоджуються із канонічністю правил семи вселенських соборів, проте ведуть суперечки, яке з двох зібрань єпископів у Константинополі (869; 879 pp.) вважати VIII Вселенським собором. На думку полеміста, заплутаність довкола рішень Собору 879 р. виявляло те, що в Східній церкві називали святыми як патріарха Ігнатія, так і Фотія, проблематику відносин яких православні богослови намагалися пом'якшити, «загладити» [4: 22], про що писав у своїх творах Марк Ефеський, котрий один із єпископів Східної церкви не підписав унію на Флорентійському соборі. Ілля Мороховський уважав взаємовиключним процес канонізації обох патріархів у Східній церкві, віддаючи перевагу архієпископу Ігнатію, зі святістю якого погоджувався Папа Римський [4: 22].

Оцінка діяльності патріарха Фотія у творі «Discurs o początku rozerwania Cerkwie Graeckiey od Kościoła Rzymskiego, u kto był tego przyczyną» відірзнялася від міркувань православних полемістів. Так, Ілля Мороховський критикував Мелетія Смотрицького за те, що він у творі «Еленхус Ущипливых Писань» називав патріарха Фотія «вченим чоловіком», заперечував його вплив на церковне розмежування, аргументуючи це тим, що «За Фотія і після Фотія був мир між Церквою Східною і Західною, і він тривав майже 200

років, аж доки не додано «Філіокве» до Символі Віри» [8: 277]. Ілля Мороховський пояснював міркування Мелетія Смотрицького тим, що він не володів достатньо історичними джерелами, які докладно описували вчинки патріарха Фотія, через що православний автор «затіював ясну правду» [4: 22]. Богослов у полеміці із Мелетієм Смотрицьким послуговувався стилістичними можливостями іронії, завдяки чому спростовував твердження опонента та досягав персвазивного впливу на читача. Експресивність тексту увиразнювало наведення Іллею Мороховським фрагменту вірша Деціма Юнія Ювенала, римського сатирика, котрий викривав моральні вади, суперечності суспільного устрою:

«Ingenium velox, audacia perdita, sermo
Promptus, Isaeo torrentior: ede quid illum
Esse putes?
Grammaticus, Rhetor, Geometres, Pictor, alastor,
Augur, adulator, medicus, magus: omnia nouit» [4: 22].

У формуванні Іллею Мороховським негативного образу патріарха Фотія присутнє місце належить розповіді про віщий сон його матері, у якому вона була застережена, що носить в утробі злостивого мужа. Церковники, які були наділені даром прозорливості, тлумачили її сон, як знак того, що її дитина стане ворогом Божої церкви. Через це, писав Ілля Мороховський, мати патріарха Фотія хотіла умертвити себе і дитину, проте богобоязні люди відмовили її від цього гріха, переконавши довіритися Богу [4: 25]. Деталізація цієї історії, достовірність якої потребує верифікації, слугувала полемісту підтвердженням висловлених ним міркувань, що патріарх Фотія був «знаряддя диявола» зруйнувати Божу церкву. Так, «злий Фотій» не зміг змиритися із силою Риму, який угамовував самоправство його та Константинополя. Через нагромадження риторичних питань, Ілля Мороховський указував читачу на суперечність у діях Фотія, котрий відкинувши підтримку Папи Римського Іоанна VIII у поставленні його патріархом Константинопольським, навчав греків тому, що Західна церква втратила першість юрисдикції через додаток «Filioque» [4: 25]. Усталення першості честі Папи Римського у Вселенській церкві, на думку Іллі Мороховського, доводили читачу книги грецького історика Никифора, який писав, що церковні постанови не можуть бути прийняті без згоди Папи Римського, а також Вселенський Халкидонський собор, на якому було усунуто патріарха Диоскора через те, що він зібрав Собор без дозволу єпископа Риму [4: 26].

Ілля Мороховський, виклавши у творі історію інституційних, догматичних суперечок Східної і Західної церков, деталізував читачу їхні зусилля подолати розкол, що відбувся в XI ст. Автор у хронологічному порядку подав три «найзначніші» унії, які зруйнували церковники, що були християнами ззовні, натомість, всередині «наповнені отрутою і всім злим», відвели людей від церковного об'єднання. Це, писав автор, відбувалося і в Україні у випадку Берестейської унії [4: 28].

Перша ініціатива церковного примирення, писав Ілля Мороховський, виходила від нікейського імператора Іоанна III Дуки, який вступив у переговори із Папою Римським для того, щоб завоювати Константинополь. Проте вона не реалізувалася через супротив православного духовенства.

Друга унія відбулася у час візантійського імператора Михайла VIII Палеолога, котрий звільнив Константинополь від хрестоносців (Четвертий хрестовий похід) і відновив Візантійську імперію. Для того, щоб попередити напад короля Сицилії Карла I

Анжуйського і болгарів на Візантію, Михайло VIII Палеолог погодився на церковну унію із Папою Римським Григорієм X. Проте Константинопольський патріарх Йосиф та православні єпископи відмовилися визнати першість Папи Римського, додаток «Filioque» в обмін на підтримку Риму. Ілля Мороховський, покликаючись до книг грецьких істориків Георгія Пахімера, Григорія Никифора, зауважив читачу те, що основною проблемою як першої, так і другої унії був політичний контекст. Попри те, що Ліонська унія фактично занепала після смерті Михайла VIII Палеолога (1282 р.), так як його син Андронік II став на бік православних єпископів, Ілля Мороховський вказав читачу на те, що проти церковної унії повстав «схизматик» архієпископ Фесалонікійський Григорій Палама, пам'ять якого греки вшановували у другу неділю посту [4: 29].

Флорентійська унія (1439 р.), писав Ілля Мороховський, була наслідком усвідомлення візантійським імператором Іоанном VIII Палеологом і патріархом Константинопольським Йосифом загрози з боку Османської імперії, яка підшттовхнула їх до примирення з Римом. Церковний собор у Флоренції, на думку полеміста, відрізнявся від Ліонської унії тим, що на ньому зібралися вчені православні ієрархи (Віссаріон Нікейський, митрополит Київський Ісидор), котрі відкинувши інституційну і догматичну непоступливість, погодилися на об'єднання із Західною церквою. Зі свого боку, йдучи на поступки, Папа Римський Євгеній IV підтвердив першість честі Константинопольського патріарха над Александрійським і Антиохійським. Ілля Мороховський твердив, що до унії схилився єпископ Константинопольської церкви Марк Ефеський, котрий не підписав артикули Ферраро-Флорентійського собору через те, що латинники відмовилися усунути із Символу віри додаток «Filioque» [4: 29]. Автор у контексті розповіді про Флорентійський собор вступив у полеміку із Кліриком Острозьким, котрий надрукував книгу «Історія лістрикійського собору», а також Стефаном Зизанієм, звинувативши його у зумисному пошкодженню «Соборників» – історичних книг в Україні. Полеміст зауважив читачу відсутність у творі Клірика Острозького покликання на авторитетних істориків, через що назвав охарактеризував його «баламутом», а друк «відвертою неправдою» [4: 29].

Ілля Мороховський пов'язував падіння Царгороду із відступом греків від прийнятих уній на Ліонському і Ферраро-Флорентійському соборах. Цю думку, писав полеміст, поділяли патріарх Константинопольський Геннадій II Схоларій та Константинопольський патріарх Нифонт, який у листі до Київського митрополита Йосифа I Болгариновича навчав дотримуватися постанов Флорентійської унії. Полеміст спостеріг, що від часу завоювання турками Константинополя греки дедалі більше втрачали свободу, занедбали науку, такі християнські доброчинності як благочестивість, любов. Усе це, був переконаний полеміст, слугує доказом відступу Божої благодаті від греків, покарання їх не як синів, а невільників [4: 30]. Ілля Мороховський надав переконливості цим міркуванням завдяки зіставленню зруйнування і запустіння Єрусалиму вавилонянами, описане біблійним пророком у Книзі «Плач Єремії», із завоюванням турками Царгороду. Богослов навів у творі цитату зі Старого завіту, завданням якої було зворушити читача відмінністю між минулою величчо Царгороду та тогочасним руйнуванням [4: 30]. Персвазивний вплив біблійної уступу увиразнювало введення до твору передбачення візантійського імператора Лева VI Мудрого, за яким Константинополь уподібниться Гоморрі і Содомі [4: 30].

Твір Іллі Мороховського «Discurs o początku rozerwania Cerkwie Graeckiej od Kościoła Rzymskiego, u kto był tego przyczyną» містить міркування над питаннями утвердження Берестейської унії в Україні. Полеміст не деталізував обставини проведення Берестейської

унії, вказуючи читачу на виконання нею Ферраро-Флорентійського собору, пам'ять про який зберегла ієрархія Київської митрополії. З-поміж причин, які завадили утвердженню церковній унії, Ілля Мороховський на перше місце ставив зумисне поширення опонентами неправдивої інформації («а то за vdaniem kłamliwym» [4: 32]) про те, що візантійський обряд буде змінено на латинський. Цю думку, як писав полеміст «персвазію», церковна ієрархія не могла змінити «жодним доводом і переконанням» [4: 32]. Утім, твердив богослов, обрядове розмаїття було оздобою Вселенської церкви, через що візантійську літургію було збережено. Метафоричним обґрунтуванням можливості обрядових відмінностей автору слугувала цитата вірша із 44 псалма ізраїльського пророка Давида, якою послуговувався Папа Римський Лев IX у полеміці із патріархом Константинопольським Михайлом Керуларієм [4: 32]. Іншою перешкодою для утвердження Берестейської унії Ілля Мороховський уважав поширення аріанства, лукавство віровідступників, які послуговувалися мирянами для досягнення своїх цілей. Богослов критикував у творі католиків, які дотримувалися «макіавеллівської політики», наслідком чого було зневажання прав уніатських священників, втручання у надання церковних бенефіцій [4: 33]. Негативним для церковної унії, на думку полеміста, був вільний приїзд з Греції осіб, які називали себе патріархами, митрополитами, проте були некомпетентними у питаннях віри [4: 33]. Ілля Мороховський уважав, що подолання Берестейською унією цих перепон, в основу яких він покладав людську неприязнь, слугувало уніатам свідченням тому, що об'єднання Східної і Західної церков у Речі Посполитій було «Божою справою».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bieńkowski L. Morochowski Elias // Polski Słownik Biograficzny / Ludomir Bieńkowski. – Warszawa; Wrocław, Kraków: PAN, 1976 – Т. XXI. /1. – Zeszyt. 88. – S. 777 – 778.
2. Estreicher K. Bibliografia Polska / K. Estreicher. – Kraków, 1908. – Cz. III. – Т XI. – С. 563 – 564.
3. Morochowski H. J. «Paregoria albo Utulenie uszczypliwego Lamentu mniemanej Cerkwie Świętej wschodniej zmyślonego Theophila Orthologa / Heliasz Morochowski. – Wilno, 1612. – 222 s.
4. Morochowski H. J. Discurs o początku rozerwania Cerkwie Graeckiey od Kościoła Rzymskiego, y kto był tego przyczyną / Heliasz Morochowski. – Zamość, 1622. – 34 s.
5. Morochowski H. J. Zywoť świętego Ignaciusa patriarchy Konstantinopolskiego, z Nicety greckiego autora na polskie przełożony przez Joachima Morochowskiego, episkopa włodzimierskiego y brzeskiego / Heliasz Morochowski. – Zamość, 1623. – 30 s.
6. Біблія. Книги Священного Писання Старого та Нового Завіту. К.: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату. – 1401 с.
7. Книга правил святих апостолів, вселенських і помісних соборів, і святих отців / Пер. Чокалюк С.М. – К., 2008. – 366 с.
8. Соловій М. Мелетій Смотрицький як письменник / Мелетій Соловій. – Рим-Торонто, 1978. – Ч. 2. – 450 с.
9. Сухарева С. Літературна діяльність Йоахима Мороховського на українсько-польському пограниччі / Світлана Сухарева // Житомирські літературознавчі студії. – Житомир, 2013. – С. 295 – 301

Ткачук Р.Ф., канд.филол.наук

Институт литературы имени Тараса Шевченко НАН Украины, Киев

**ИЗЛОЖЕНИЕ ИСТОРИИ ЦЕРКВИ И ЛИТЕРАТУРНО-КОММУНИКАТИВНЫЕ
СТРАТЕГИИ В СОЧИНЕНИЯ ИЛИИ МОРОХОВСКОГО «DISCURS O
POCZĄTKU ROZERWANIA CERKWIE GRAECKIEY OD KOŚCIOŁA
RZYMSKIEGO, Y KTO BYŁ TEGO PRZYCZYNA»**

В статье исследуется восприятие украинского теолога XVII века Илии Мороховского относительно возникновения отличий между Восточной и Западной церквями. Анализируются источники аргументации полемиста, способы диалога с читателем.

Ключевые слова: *полемическая литература, церковная уния, Константинопольский патриарх, Папа Римский, Киевская митрополия.*

Tkachuk R.F., Ph.D (Linguistics)

Shevchenko institute of Literature of the National academy of sciences of Ukraine, Kyiv

**THE DESCRIPTION OF THE CHURCH HISTORY AND LITERARY STRATEGIES
IN THE WORK BY ELIJAH MOROHOWSKYY «DISCURS O POCZĄTKU
ROZERWANIA CERKWIE GRAECKIEY OD KOŚCIOŁA RZYMSKIEGO, Y KTO
BYŁ TEGO PRZYCZYNA»**

The article reveals the thoughts of the Ukrainian theologian of the XVII century Elijah Morohowsky concerning the forming of differences between Orthodox and Catholic churches. The sources of argumentation are analyzed and the ways of communication of the controversialist with the reader.

Key words: *polemical literature, the union of church, Constantinopolitan patriarch, the Pope, the metropolitan of Kyiv.*